

**תפקידו של היזם
בכלכלה באסכולה
האוסטרית, והמדיניות
הכלכלית הנובעת
ממנה: מיזס, האייק
וקירזנר
עומר גריג**

מה היה עולה בגורלה של הפיזיקה לו כל הפיזיקאים היו מתעלמים מקיומו של כוח המשיכה? מה היה ערכה של הביולוגיה לו כל הביולוגים היו מתעלמים מקיומם של צמחים? איך נראית הייתה הסוציולוגיה לו כל הסוציולוגים היו מתעלמים מקיומם של ילדים? וחמור מכך, מה היה עולה בגורלה של המדיניות הממשלתית במדינה שבה היו הסוציולוגים נוהגים כך?

השיטה המדעית היא השיטה הטובה ביותר, המוכרת לנו, בה ניתן לחקור ולהבין את העולם ואת המציאות. השיטה המדעית מייצרת ידע מדעי. במובן זה, המדע הוא פוויטיבי, הוא מורה 'איך הדברים הינם'. אך לרוב המדעים אפשר ליצור גם מאפיין נורמטיבי, כלומר - 'כיצד יהפכו הדברים לטובים יותר'. הקשר בין ייצור ידע מדעי ליישום ידע מדעי הפך לדבר המובן מאליו מאז המהפכה התעשייתית של המאה ה-18 ועד ימינו.

לכלכלה, כמדע, יש פן נורמטיבי חשוב, שמרכזיותו בולטת בה אולי יותר מבכל מדע אחר. הכלכלנים חוקרים ומייצרים את הידע הכלכלי למען מעצבי המדיניות, והפוליטיקאים והפקידים מיישמים אותו באמצעות החלת מדיניות. היישום נגזר מהידע.

ידע אמיתי ומדויק לא תמיד מוביל למדיניות מועילה, אך ידע שגוי וחלקי בהכרח מוביל למדיניות גרועה, או לכל הפחות למדיניות שאינה אופטימלית.

לכן ראוי לציין כי דווקא בכלכלה, בענף המחקר שיישומו משפיע באופן כה עמוק ונרחב על חייהם של אנשים רבים כל כך, קיימת לקונה רבת משמעות. לקונה זו נוצרה במידה רבה בעקבות מגמת המתמטיזציה שהשתלטה על מדע הכלכלה בהשראתם של ענקים כסטנלי ג'בונס, ארתור פיגו ואלפרד מרשל.

חקר הכלכלה החל כתת-ענף בהגות הפוליטית, ולכן בראשיתו נקרא 'כלכלה פוליטית' ולא 'כלכלה'. המחקר התפצל בהדרגה מעולם ההגות ועבר פורמליזציה הדרגתית. בעוד כלכלנים מוקדמים יותר, כמו אדם סמית ודייוויד יום, תפסו עצמם כפילוסופים ואנשי רעיונות, ג'בונס, פיגו ואחרים ראו את עצמם כמדענים, ולכן שאפו להשתמש בכלים טכניים. מגמה זו התקבעה עם פרסומו ב-1890 של אחד הספרים המשפיעים ביותר בהיסטוריה הכלכלית, עקרונות הכלכלה של מרשל. למרבה האירוניה, היה זה דווקא מרשל שהזהיר מהסכנה שבשימוש מוגזם בכלים טכניים, שמבחינתו נועדו רק לסייע ולא לעצב את ראיית העולם הכלכלית.

מגמת הפורמליזציה קיבעה באופן סופי את 'תיאוריית שיווי המשקל הכללי' של הכלכלן הצרפתי ואחד מאבות הכלכלה המתמטית, לאון ואלראס. התיאוריה פורסמה לראשונה

בספרו אלמנטים של כלכלה טהורה (1874). מודל שיווי המשקל הפך לאבן הראשה של המיינסטרים הכלכלי ולפריזמה שדרכה מתבוננים כלכלנים בעולם.

המודל עוסק ביחס שבין כמות המוצרים ובין מחיריהם. במצב של שיווי משקל, מחיר המוצרים הוא כזה שהביקוש, כמות המוצרים שהקונים רוצים לקנות, זהה להיצע, כמות המוצרים שהמוכרים רוצים למכור. מודל שיווי המשקל מורה כי המוכרים מתחרים בינם לבין עצמם על כיסם של הקונים, והקונים, גם אם מבלי דעת, מתחרים בפועל על המוצרים העומדים למכירה. התחרות מווסתת את מחיר המוצרים ואת הכמות המוצעת (והמיוצרת), ומקרבת את השוק בהדרגה לשיווי משקל. שיווי המשקל הוא מצב סופי, סטטי, שבו אין יותר שינויים במחירים או בכמויות.

אך המציאות מורכבת מכדי שניתן יהיה לתאר אותה בשלמותה. כל תיאור של מציאות חייב להישען על מודל שמהווה פשרה בין דיוק, הכללה וניבוי. הסטטיסטיקאי ג'ורג' בוקס כתב ש"כל המודלים שגויים, אך כמה מהם מועילים". האתגר העומד בפני כל מדען הוא לזכור שהמודל שלו אינו תיאור אמין ומלא של המציאות, ואף שהמודל יכול לסייע לו בהבנת המציאות, הוא גם עלול להוביל אותו לראיית עולם שגויה. מודל שיווי המשקל הינו, כאמור, מודל.

מודל הוא מודל, וכלכלנים הם בני אדם. וכשהם מתקשים ליישב דבר עם תפיסת המציאות שלהם הם נוטים, במקרים רבים, פשוט להתעלם ממנו. במקרה של תיאוריית שיווי המשקל ה'דבר' הזה הוא 'היזם'.

מקור המושג 'יזם' (entrepreneur) הוא המילה הצרפתית מהמאה ה-13, 'entreprendre', שמשמעותה 'לעשות משהו' או 'לקחת על עצמך'. הכלכלן הראשון שהשתמש במושג

זה היה רייצ'ארד קנטיון ב-1730. הוא הגדיר את תכונתו העיקרית של הזים כנכונות לשאת סיכון פיננסי אישי ביוזמה עסקית. אלו שהפכו את המושג לפופולרי בחוגים האקדמיים היו הכלכלנים ז'אן-בטיסט סיי וג'ון סטיוארט מיל בתחילת המאה ה-19. סיי הגדיר את הזים כמי שיוצר ערך באמצעות הזזת משאבים מאפיקים יצרניים פחות אל אפיקים יצרניים יותר, ומיל הגדיר אותו כמנהל עסק שגם נושא את הסיכון שבניהולו.

מודל שיווי המשקל מתייחס לשחקנים בשוק כאל אנשים מכלכלים (economizing), כאלו המחפשים את הדרך היעילה ביותר להשיג את מטרותיהם. התבוננות כלכלית סטנדרטית זו מנתחת את תגובות המשתתפים בשוק – יצרנים, מוכרים, וקונים – לשינויים בנתונים. 'הבעיה הכלכלית', כפי שכינה אותה הכלכלן ליונל רובינס, היא בחירת דרך פעולה, ביחס לאמצעים נתונים ולידע נתון, למען מימוש מרבי של מטרות. לכן המיינסטרים הכלכלי מתקשה להגדיר את מהות היוזמות ולהבינה. הסיבה המרכזית לכך היא שמודל שיווי המשקל מתמקד בפעילות כלכלית שעיקרה אופטימיזציה במסגרת נתונה של מטרות ואמצעים, בעוד פעילות יזמית מתאפיינת במציאה או ביצירה של מטרות חדשות ואמצעים חדשים.

כאמור, מודל מדעי לקוי או חלקי יוצר ידע מדעי לקוי או חלקי, והמדעיניות הנגזרת מידע זה תהיה פחות מועילה במקרה הטוב, ומזיקה ממש במקרה הרע. פוליטיקאים ורגולטורים מודעים, כמובן, לקיומם של יזמים בעולם, אך הבנתם את תופעת היוזמות ואת תפקידה בכלכלה לוקה בחסר, ולפיכך גם המדעיניות הכלכלית שהם יוצרים ומיישמים.

האסכולה האוסטרית

למרבה המזל, ישנה אסכולה כלכלית שעבורה, כבר יותר מחמישים שנה, יזמות היא אלמנט חשוב. האסכולה האוסטרית מרוחקת בתפיסתה ובמתודולוגיה שלה מהמיינסטרים. היא מתאפיינת בגישה אינדיבידואלית-סובייקטיבית, ובניגוד לאסכולה הנאו-קלאסית, המרבה להשתמש במודלים פורמליים-מכניסטיים, היא מבוססת על תיאוריה של פעילות אנושית הנסמכת על ערכים סובייקטיביים. בעוד המיינסטרים הכלכלי חוקר שווקים כמנגנוני אופטימיזציה ומתמקד במאפיינים של המצב הסטטי, הוא מצב שיווי המשקל, האוסטרים מתייחסים לשוק כאל תהליך שבו המחירים משתנים באופן תדיר עקב שינויים בתנאי השוק והשינויים במידע הזמין. המחירים של היום אינם המחירים של מחר, ומכיוון שבני אדם מודעים לעובדה זו, מחירי השוק העכשוויים אינם מגלמים רק את מצב ההווה אלא גם את הציפייה לעתיד. לכן, מבחינת האסכולה האוסטרית, שיווי משקל אינו רלוונטי לפעולה אנושית ולא לשינויי מחירים. האסכולה האוסטרית דוחה את רעיון שיווי המשקל מכיוון שהוא תופעה סטטית, בעוד השוק הוא תהליך דינמי. שווקים יכולים אולי להימצא במצב תמידי של התכנסות לשיווי משקל, אך הם לעולם לא יגיעו אליו, ונקודת שיווי המשקל עצמה לעולם לא תהיה קבועה. ולבסוף, האסכולה האוסטרית חולקת על ההנחה כי בשיווי משקל כל המידע הרלוונטי בשוק התגלה ותהליך התחרות הגיע לסיומו. לכן הציע הכלכלן האוסטרי, פרידריך האייק, להחליף את קונספט שיווי המשקל ברעיון ה'סדר'¹

מטרתו של מאמר זה לסקור את הגותם של הדמויות המרכזיות באסכולה האוסטרית שעסקו ביזמות – לודוויג פון מיזס, פרידריך האייק וישראל קירנר – לאפיין את דמותו של 'היזם האוסטרי' ולנסות לאפיין מדיניות כלכלית שתתמוך בסוג זה של פעילות כלכלית.²

מיזס

לודוויג פון מיזס הוא כנראה ההוגה האוסטרי הבולט והחשוב ביותר. הוא היה כותב פורה במיוחד, אך אין ספק שיצירתו החשובה ביותר היא ספרו עב הכרך מ-1949, **פעולה אנושית**, אחד מספרי הכלכלה החשובים ביותר של המאה העשרים.³ בספר שלוש תובנות עיקריות. הראשונה היא שערך, ידע ובחירה אנושית הם כולם סובייקטיביים. השנייה היא שהשוק הוא תהליך והתובנה השלישית – שווקים מקדמים שיתוף פעולה, הן במובן הכלכלי והן במובן החברתי הרחב.

על פי מיזס, הפעולה היא הדבר ההופך אותנו לאנושיים. אנו נמצאים במצב תמידי של "חוסר נינוחות מורגשת" שאותה אנו מנסים לסלק באמצעות פעולה. הפעולה בה אנו נוקטים מונחית בידי השיפוט הסובייקטיבי שלנו את המטרות שאותן אנו רוצים להשיג ואת האמצעים שבהם אנו רוצים לנקוט כדי להשיגן. אותו שיפוט סובייקטיבי מופעל גם על הידע שבו אנו מחזיקים,

2. כלכלן חשוב נוסף שכתב על תפקידה של היזמות בכלכלה הוא יוזף שומפטר. החלטתי שלא לכלול אותו במאמר משני טעמים. ראשית, מכיוון שסקירת ההבדלים שבין שומפטר לקירנר הייתה מצריכה טיפול עמוק, שלא כאן מקומו. ושנית, מכיוון שקיימת מחלוקת בספרות לגבי שאלת השתייכותו של שומפטר לאסכולה האוסטרית.

3. Ludwig von Mises, *Human Action*, 3rd ed, Chicago: Regnery, 1966

וידע זה ייחודי לנו. על פי מיזס, תהליך סובייקטיבי זה – המוביל אל המידע ואל ההערכה ומהם אל ההחלטה ואל הפעולה – הוא נקודת המוצא לכל ניתוח כלכלי.

מיזס ניסה לבנות מהנחה זו, של סובייקטיביות הידע, ההערכה והבחירה, הבנה שלמה של הכלכלה. הוא תיאר את השוק כאמצעי שדרכו בני אדם מנסים לשפר את מצבם כפי שהם תופסים אותו. זאת בניגוד לתפיסה הכלכלית המקובלת של השוק כ'מקום' בו קונים ומוכרים נפגשים כדי למקסם תועלת ורווחים בהתבסס על מחירים 'נתונים'. השוק איננו מקום או מנגנון, אלא תהליך דינמי של שינוי, למידה, צמיחה ושיתוף פעולה. מיזס ראה בתחרות 'הליך גילוי' שדרכו מוכרים מגלים מה הקונים רוצים לקנות, ואיך לייצר זאת במחיר הנמוך ביותר. הוא טען שמחירים מאפשרים לנו לבצע חישוב כלכלי, המצמצם את חוסר הוודאות הבלתי נמנע המאפיין את השוק. כפועל יוצא נוצר שיתוף פעולה חברתי.

בספרו **פעולה אנושית** משתמש מיזס בשני אופנים במושג 'יזם'. האופן הראשון מתייחס לפעולה בתנאי אי-ודאות בנוגע למצבו העתידי של השוק: "... האדם הפועל, מנקודת מבט בלעדית של מאפיין אי הוודאות הטבוע בכל פעולה". לכן כל אדם הפועל בשוק, זאת אומרת כמעט כל אדם, פועל בין השאר כיוזם. לפי מיזס הערנות, המאפיינת יזמות, היא מאפיין של כל פעולה אנושית בעולם של חוסר ודאות.

האופן השני שבו מיזס משתמש במושג 'יזם' הוא הרעיון של 'יזמים-מקדמים' (promoters). יזמים הם אלו ה"להוטים במיוחד להרוויח מהתאמת הייצור לשינויים הצפויים בתנאים. אלה שיש להם יותר יוזמה, יותר נכונות להסתכן ועין זריזה יותר

מזו של ההמון". לכן יזמים-מקדמים הם "הכוח המניע של המשק, הגורם הנוטה לחדשנות ושיפור בלתי פוסקים, הנובע מאי השקט של המקדם ולהיטותו לעשות רווחים גדולים ככל האפשר".

כך או כך, עיקר העיסוק של היזם הוא בהסתכלות לעתיד: "היזם מגלה את הפער בין מחירי אמצעי הייצור (בהווה) והמחירים העתידיים של המוצרים, כפי שהוא צופה שיהיו", ובסופו של דבר רווח יזמי נובע מ"חיזוי טוב יותר, בהשוואה לאנשים אחרים, של ביקושים עתידיים של הצרכנים".

למרבה הצער, שנתיים לפני פרסום פעולה אנושית פורסם ספר אחר, יסודות הניתוח הכלכלי של פול סמואלסון, אשר התייחס לכלכלה כבעיה הנדסית של 'מיקסום תחום' (constrained maximization) בידי שחקנים יודעי-כול במצבי שיווי משקל. ההשקפה של סמואלסון, ולא זו של מיזם, היא זו שנתנה את הטון למחקר הכלכלי ולראיית העולם בעשורים הבאים.

האייק

ב-1948, שנה לפני פרסום פעולה אנושית של מיזם, פורסם ספרו של פרידריך האייק אינדיבידואליזם וסדר כלכלי.⁴ הספר הוא אסופת מאמרים השוזרים מספר מוטיבים מרכזיים, ביניהם תפקיד המידע בכלכלה ובחברה. מוטיב זה מאפיין רבים מכתביו

Friedrich A. Hayek, *Individualism and Economic Order*, Chicago: Henry.. 4
Regnery, 1948

של האייק, כגון הנאום 'יומרת הידע' שנשא בטקס שבו הוענק לו פרס נובל, ספרו היוהרה הקטלנית⁵ ומאמרו המכונן 'השימוש בידע בחברה';⁶ אשר כלול בספר אינדיבידואליזם וסדר כלכלי.

בתקופתו של האייק עלתה קרנה של 'הכלכלה המתוכננת' בקהילה הכלכלית. כלכלנים סוציאליסטים האמינו שממשלות יכולות וצריכות לנהל את המשק. התחרות, אותו מאפיין מרכזי של כל משק חופשי וקפיטליסטי, נתפסה כמנגנון לא יעיל ובזבזני. אם, למשל, אפשר להקים מפעל ממשלתי אחד, אין צורך במנגנון התחרות אשר יוצר 'כפילויות' שבסופו של דבר מסתיימות בפשיטות רגל, בפיטורי עובדים ובאיבוד נכסי משקיעים. המדינה תקים את המפעל והפקידים ינבאו, באמצעות מודלים כלכליים, את הצרכים החומריים של הציבור. מכיוון שהמשק נתפס כמכונה, מורכבת ככל שתהיה, היה נראה שכל שנדרש היא היכולת לפענח את דרך פעולת המכונה. כך, חשבו, אפשר יהיה לנהל ולנווט את המשק. כלכלנים מומחים יאספו את המידע וינתחו אותו, הללו ינחו את ההנהגה, והיא, באמצעות כוח ריכוזי מספיק, תוציא לפועל את תוכניותיהם של הכלכלנים.

האייק התנגד להשקפת עולם זו. הוא הזהיר מפני חטא הגאווה, ההיבריס, שהיא תיצור. הוא תיאר את המשק לא כמכונה, אלא כרשת ענק מסועפת של פעילות כלכלית בין אינדיבידואלים. בכל רגע נתון, מיליוני בני אדם יוצרים מיליוני אינטראקציות בינם לבין עצמם. הם מוכרים, קונים, מעסיקים, מפטרים, מייצרים מוצרים חדשים, הורסים דברים ישנים, מעבירים מידע, חושבים,

5. Friedrich A. Hayek, *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*, London: Routledge Press, 1988.

6. Friedrich A. Hayek, "The Use of Knowledge in Society", *American Economic Review* XXXV: 4 (September 1945), pp. 519-530.

מחליטים, צודקים, טועים ומשנים את דעתם. סך כל הפעילות הזו היא 'המשק', 'הכלכלה', או במילותיו של הפילוסוף אדם פרגוסון, בן זמנם של אדם סמית ודייוויד יום, "תוצאה של פעילות אנושית, לא של תכנון אנושי". הכלכלה, כתופעה, הינה תוצאה של 'סדר ספונטני'. רשת מורכבת ודינמית זו מכילה כמות אדירה של מידע. המידע מפוזר בין כל מיליוני האזרחים המשתתפים במשחק הכלכלי. כל אחד מחזיק בכמות קטנה של מידע הנוגע אליו אישית, לצרכיו ולרצונותיו. שום בירוקרט או כלכלן לא יכול לאסוף ולעבד את כל המידע הזה, בוודאי שלא בזמן אמת. לכן, כך טען האייק, בלתי אפשרי לכוון או לנהל את המשק מלמעלה. הידע בחברה הוא במידה רבה אישי ותלוי בזמן ובמקום, ולכן לרוב אינו גלוי. יתרה מכך, כפי שכתב הכלכלן סטיב הורביץ: "חשוב להבין ש'בעיית הידע', שבה נתקלים מתכננים מרכזיים, אינה נובעת רק מהעובדה שידע הוא 'מורכב' ו'מפוזר', אלא מכך שהידע הרלוונטי לתיאום כלכלי כלל לא קיים בצורה שניתן לתאר אותו כ'מידע'. זהו ידע שהמחזיקים בו אינם יכולים לבטא (articulate) וההופך לנגיש לאחרים רק באמצעות פעולה ספציפית, דרך מעשי הקנייה והמכירה שמניעים את מערכת המחירים. ... ה'מידע' אינו קיים במובן הרלוונטי למתכננים". מכיוון שזהו אופיו של הידע בחברה, טען האייק כי הצורה המתאימה ביותר של 'תכנון' כלכלי היא הצורה המבוזרת ולא הריכוזית. 'ביזור התכנון הכלכלי', המאפשר שימוש בידע המבוזר, יכול להתרחש רק במצב של חירות כלכלית, אשר מאפשרת לידע המוחזק בידי אינדיבידואלים להיות נגיש לאחרים.

בנוסף, האייק טען שביזור התכנון דרוש, אך אינו מספיק. על מנת לייצר תיאום בין בני אדם נדרשת מערכת המחירים. מחירים הם "ידע עטוף בתמריצים", כדברי הכלכלן טיילר קואן. ביזור תהליכי קבלת החלטות ללא מערכת מחירים יוביל למעט

תיאום ולמעט שגשוג, ואילו ריכוז תהליכי קבלת החלטות יהפוך את מערכת המחירים לחסרת תועלת. לכן, שניהם נדרשים ליצירת שגשוג.

בעוד מיזס טען שמשקים סוציאליסטיים נתקלים בבעיית חישוב, האייק טען שהבעיה היא גם בעיית ידע. בכתביו, מסביר האייק לחסידי התכנון המרכזי שעקומות הביקוש וההיצע אינן 'נתונות' יש מאין בעולם ולכן אינן זמינות. אנו נדרשים לגלות אותן באופן מתמיד והן משתנות באופן מתמיד. תהליך הגילוי מתרחש רק לנוכח תחרות אמיתית.

במאמר 'כלכלה וידע' טוען האייק שהדרך הטובה ביותר להבין שווקים היא בתהליכי למידה חברתיים. בני אדם מנסים לתאם את פעילותם הכלכלית זה עם זה, ולכן מנסים לדעת כמה שיותר על האופן שבו אחרים רואים את העולם; המאמר 'השימוש בידע בחברה' מסביר כיצד מחירים פותרים את בעיית התיאום הזו בכך שהם מהווים 'תחליפים' למידע; ובמאמר 'המשמעות של תחרות' מסביר האייק כי מודל התחרות המשוכללת ושיווי המשקל מבטל את קיומה של בעיית התיאום בכך שהוא מניח, הנחה בעייתית, שהשחקנים בשוק מחזיקים במידע מלא ושלים. האייק טוען כי התפיסה האוסטרית, המתייחסת לתחרות כאל תהליך ולא כאל מצב, מסבירה איך תחרות מניעה את מערכת המחירים ככלי לגילוי של ידע. אבל מי מניע תחרות זו?

קירזנר

העשורים שאחרי מלחמת העולם השנייה לא היטיבו עם האסכולה האוסטרית. הטקסטים המכוננים של לודוויג פון מיזס ושל פרידריך האייק פורסמו בסוף שנות הארבעים, ובעשורים הבאים האסכולה לא התפתחה וכשלה ביצירת שיח עם

המיינסטרים הכלכלי. זאת ועוד, התקופה שבין שנות הארבעים לשנות השבעים התאפיינה בספרות מיקרו-כלכלית ענפה שהייתה מבוססת על רעיון שיווי המשקל. עשרות שנים של אמונה בכוחה של הממשלה לנהל את המשק כמו מכונאי המכוון מגוע הותירה את האסכולה האוסטרית חבוטה ומעורערת. אמונה זו התחזקה בקרב פוליטיקאים וכלכלנים במשך אותן שנים משתי סיבות עיקריות: הדומיננטיות של האסכולה הקיינסיאנית, אשר דוגלת בהוצאה ממשלתית גרעונית לעידוד פעילות כלכלית בזמן מיתון חריף – דרך פעולה אשר הורחבה גם לזמנים שאינם משבריים, ומראית העין של הצלחות הסוציאליזם הכלכלי, הדוגל בתכנון ממשלתי מרכזי של המשק.

כל זה השתנה ב-1973, כשישראל קירזנר פרסם את ספרו *תחרות ויזמות*,⁷ בו שילב את הגותו של האייק על ידע, גילוי וסדר ספונטני, יחד עם תפיסתו של מיזס את הפעולה התכליתית, את החישוב הכלכלי ואת היזמות. בספר הוא גם ניתח בהרחבה את מהות היזמות בתוך המסגרת המושגית של מודל שיווי המשקל. הספר דחף קדימה את האסכולה האוסטרית המדשדשת והצליח ליצור עניין במיינסטרים הכלכלי.

הכלכלן סטיב הורביץ כינה את ספרו של קירזנר "תשובה מיזסיאנית לשאלה האייקיאנית". כוונתו של הורביץ היא שיש רכיב חסר בתיאורו של האייק את השוק. האייק תיאר שווקים כתהליכי למידה שבהם מידע מועבר בין בני אדם ומאפשר להם לתאם את פעילותם כפרטים, כאשר אמצעי ההעברה של המידע הם המחירים. ואולם האייק לא הסביר איך תהליך הלמידה הזה

7. Israel M. Kirzner, *Competition and Entrepreneurship*, Chicago: University of Chicago Press, 1973.

מתבצע: מה גורם לידע להתפשט במערכת? מחירים הם אומנם האמצעי, אך מה מניע את השינוי? מהו הרכיב החסר, המנוע של התהליך הכלכלי?

קירזנר טוען שהמנוע הוא היסוד היזמי הגלום בפעולה האנושית, כפי שמיוס תיאר אותו בפעולה אנושית. בספר זה, כאמור, הדגיש מיזם את אופייה היזמי של הפעילות הכלכלית של בני אדם. קירזנר מספק להאינק תשובה השאובה מהשקפת העולם של מיזם - היזם מרוויח מניצול הזדמנויות שאחרים פספסו. על פי קירזנר, הדבר שמניע העברת ידע הוא הערנות להזדמנויות, אשר מאפשרת ליזם לגרוף 'רווח טהור'. לכן, על פי הורביץ, הגותם של השלושה כרוכה זו בזו.

קירזנר טוען שרעיון הכלכול, המאפיין את מודל שיווי המשקל, מספק התבוננות צרה מדי על השוק. זו מובילה את מדע הכלכלה לאי-הבנה, ואפילו התעלמות, מתפקיד היזם במשק. רעיון הכלכול מניח כי המטרות והאמצעים כבר זוהו וכי כל השחקנים בשוק מודעים אליהם. אך לדעת קירזנר האמצעים והנתונים בשוק משתנים כל הזמן, והידע אינו נגיש בקלות. על פי קירזנר, המכלכל מחליט בתוך מסגרת נתונה של אמצעים ומטרות מהי דרך הפעולה הטובה ביותר מבין כל הדרכים האפשריות, והיזם לעומתו מגלה (אך לא יוצר) דרכים שטרם נוצלו.

כלכלנים מודעים, כמובן, לעובדה שלרוב השוק אינו נמצא בשיווי משקל. אך נקודת הייחוס שלהם היא מצב שיווי המשקל. קירזנר טוען שהשוק אינו מצב, אלא תהליך - מצב שאינו יציב. 'תהליך השוק' על פי קירזנר, הוא "האינטראקציה בין ההחלטות של כל המשתתפים בשוק".

מכיוון שהשוק מצוי בחוסר שיווי משקל, האינדיבידואלים הפועלים כדי לשפר את מצבם באמצעות אינטראקציה עם אינדיבידואלים אחרים מוצאים שהחלטותיהם ופעולותיהם לא

תמיד תואמות את אלה של האחרים. הם מגיבים לכישלון בתיקון ובשיפור ההחלטות והפעולות, כך שיותאמו לאלו של האחרים, והתוצאה היא הגדלת עקביות ההחלטות והפעולות של כלל המשתתפים בשוק.

שיווי משקל מייצג עקביות מושלמת בין ההחלטות, התוכניות והפעולות של כלל המשתתפים בשוק. בשיווי משקל המחירים נתונים וידועים. במצב שכזה, לכל השחקנים יש ידיעות מדויקות לגבי המצב בעולם, כמו גם לגבי התוכניות והציפיות של כל השחקנים האחרים בשוק. בשיווי משקל אין מקום ללמידה, מכיוון שהכול כבר ידוע.

היזמות על פי קירזנר

על פי קירזנר, המאפיין היסודי והעיקרי של היזמות היא הערנות להזדמנויות של עשיית רווח. מאפיין נוסף של היזם הוא ניצול הזדמנויות לארביטראז'. במובן זה, התפקיד הכלכלי של היזם הוא לתאם פעילויות בשוק.

תהליך השוק מיסודו הינו חוסר ודאות. חוסר ודאות זה יוצר מחירים 'שגויים' בהשוואה למחירים שהיו נוצרים במערכת מחירים בעלת מידע מושלם וגלוי. מחירים אלו גורמים לשחקנים בשוק להחליט החלטות שגויות או תת-אופטימליות, שבתורן יוצרות הקצאה לא יעילה של משאבים. היזם מזהה טעויות אלה ומנצלן ליצירת רווח ארביטראז'.

הדוגמה הפשוטה ביותר ליזם קירזנריאני, הוא אדם שמגלה שמוצר אחד נמכר בשני מקומות שונים במחירים שונים. ההפרש במחירים נובע מכך שהקונים שקונים במקום האחד אינם מודעים לכך שישנם מוכרים שמוכרים במחיר נמוך יותר במקום האחר. חוסר הידע הזה יוצר מצב המאפשר את חוסר

התיאום בין הקונים למוכרים. היזם הקירזנריאני קונה את המוצר במחיר הנמוך, מוכר אותו במחיר הגבוה, וגורף רווח ארביטראז'. במקרה הזה התהליך אינו כולל סיכון או אי ודאות. במקרה מורכב יותר, הארביטראז' תלוי בזמן ולא במקום - היזם מבצע ספקולציה לגבי העתיד. במילים אחרות, הוא 'מגלה' פער בין המחיר העכשווי למחיר הצפוי בעתיד.

אלו דוגמאות העוסקות במוצר אחד. ישנה דרך נוספת ליזמות, והיא התאמה בין גורמי ייצור למוצרים סופיים - בין תשומות לתפוקות. במקרים אלו, היזם מגלה הפרש בין מחירים בשווקי התשומות למחירים בשווקים של המוצר הסופי המיוצר מאותן התשומות. אם המוצר הסופי מהווה מוצר שעדיין אינו קיים, אזי היזם הקירזנריאני עוסק בחדשנות. הייצור, אם כך, גם הוא סוג של ארביטראז'.

הניתוח של קירזנר מאחד את שלושת סוגי היזמות - ארביטראז' במרחב, ספקולציה, וחדשנות. בכל המקרים המתוארים, פעילותו של היזם משדרת לשחקנים האחרים בשוק מסה, לפיו הם כנראה מחזיקים במידע לקוי או חסר. פעילות היזם מצמצמת את הבורות הזו.

קירזנר מכיר בכך שכל איש עסקים, יצרן, מוכר ואפילו צרכן, משחקים במידה כזו או אחרת את תפקיד היזם, ומעט מאוד אנשים הם 'יזמים טהורים'. כל המשתתפים בשוק פועלים, ולו במידה מועטה, כדי למצוא מידע ולפעול על פיו כדי להרוויח (או לחסוך בהוצאות). תפקיד היצרן, למשל, הוא לקחת מקבץ של חומרי גלם ותשומות שעלותם הכוללת היא X , ולהפוך אותם למוצר שאותו הוא מוכר במחיר גבוה יותר - Y . ההפרש הוא הרווח שאותו היצרן גורף לכיסו. אם למוצר יש ביקוש במחיר זה,

אזי היצרן יצר ערך למשק. ללא הגישה היזמית, איך יעלה היצרן בדעתו שישנה הזדמנות? בשוק, אם כן, בין כל שאר תפקידינו, כולנו גם יזמים.

היזמות על פי קירזנר אינה דווקא מציאת האמצעים המתאימים ביותר להגעה למטרה, אלא מציאת אפשרויות הנמצאות מחוץ למידע הזמין. לעומת האדם המכלכל, המחפש את הדרך האופטימלית והיעילה ביותר בתוך מסגרת האמצעים והמטרות העומדות לרשותו, ניצב הזם הקירזנריאני. הוא עושה יותר מפעולת כלכל, שהיא מציאת האמצעים המתאימים למטרת הגשמת מטרות נתונות. יזמות קירזנריאנית היא זיהוי אפשרויות שלא נתונות על ידי המידע. היא הפעולה של זיהוי מסגרות חדשות, אמצעים חדשים ומטרות חדשות, ולא של אופטימיזציה של מסגרות קיימות.

תהליך השוק הוא גילוי, שינוי פעולה בעקבות הידע החדש, דבר החושף בפני השחקנים ידע נוסף זה על זה ואשר מוביל אותם לשנות שוב ושוב את פעולתם. הזום, באמצעות תהליך הגילוי והפעולות הבאות בעקבותיו, חושף את הידע הנסתר לשאר השחקנים במשק – למוכרים (ובכללם ליצרנים) ולקונים. הוא מאפשר להם תיאום טוב יותר של השימוש במשאבים לסיפוק צורכיהם. בכך הזום מקרב את שאר השחקנים בשוק לשיווי המשקל האמיתי. בשעה שהזום מבצע תהליך של חיפוש דרך לגריפת רווחים, הוא למעשה מבצע גם תהליך של צמצום חוסר המידע בשוק.

על פי קירזנר, פריצות דרך בידע נובעות לעיתים מתובנות פרשניות, ולא מתוך ידע גולמי. תובנות כאלה יכולות להגיע

כתוצאה של חיפוש מכוון, של גילוי "שאינו מכוון אך מונע" או של מזל טהור. זוהי אחת הסיבות לכך שמדע הכלכלה מתקשה להטמיע את מושג היזמות – ידע אינו רק מידע, אלא גם פרשנות.

יזמות ותחרות

קירזנר מציין שהתהליך היזמי הוא גם תחרותי מטבעו. יזמות ותחרות כרוכות זו בזו. כל עוד בני אדם חופשיים לדמיין שימושים אלטרנטיביים למשאבים ולפעול על פיהם, השווקים חופשיים. זאת בניגוד לכלכלת המיינסטרים, שעבורה 'תחרות משוכללת' היא מצב שיווי משקל עם ריבוי מתחרים.

האפיון הקירזנריאני של תחרות כלכלית הוא האינטואיטיבי יותר להבנת המושג. כשאנחנו חושבים על תחרות, איננו חושבים על מצב 'התחרות המשוכללת' המשתקף במדע הכלכלה של המיינסטרים. אנחנו חושבים על תהליך מתמיד שבו אנשים משתמשים באינסטינקטים היזמיים שלהם כדי לחפש ולגלות מידע חדש והזדמנויות חדשות שאחרים טרם גילו. אנו חושבים על עשיית דברים חדשים באופן טוב יותר. דווקא הבנה 'עממית' זו של מושג התחרות, מציאות בה אינדיבידואלים מתאמצים לחדש, להתייעל, להיות טובים יותר זה מזה, לגלות שווקים חדשים ולעשות שינויים במוצרים כדי לשבות את לב הלקוחות, היא ההבנה הנכונה. לעומתה, ההבנה הכלכלית המקובלת של 'תחרות משוכללת' היא תיאור לא מציאותי של מצב שבו כל המשתתפים עושים אותו הדבר, כל המוצרים דומים זה לזה, כל הידע גלוי ושולי הרווח שחוקים לאפס. במצב שיווי

המשקל שבזה, תהליך השוק פוסק למעשה. לכן, קירזנר טוען שמודל שיווי המשקל הוא אולי מודל מועיל להבנת המציאות, אך הוא לוקה בחסר.

לסיכום, האייק הציג שאלה במאמרו 'כלכלה וידע' (1937): "הבעיה שאנו רוצים לפתור היא איך האינטראקציה הספונטנית של מספר אנשים, כשכל אחד מהם מחזיק רק במספר פיסות מידע, יוצרת מצב עניינים בו מחירים תואמים לעלויות ... מצב שיכול להיווצר רק באמצעות פעולה מכוונת של מישוה שמחזיק בסך המידע של כל אותם פרטים".⁹ במילים אחרות, התיאום בין ביקושים להיצעים מתווך על ידי מערכת המחירים – אבל מי מתקשר ומפיץ את הידע? מי מניע את התיאום הכלכלי? תשובתו של קירזנר לשאלתו של האייק הייתה 'היזם המיזסיאני'. הוא הרואה את מה שאחרים אינם רואים. הוא המסדר מחדש מסגרות 'נתונות' של מטרות-אמצעים ויוצר מידע חדש ומציאותי יותר, או מתקן מידע קיים אך לקוי. מידע זה הוא אשר מאפשר לשחקנים להיות מתואמים טוב יותר בינם לבין עצמם. או במילים אחרות, הוא המקרב את השוק לשיווי משקל. ללא היזם המיזסיאני, השחקנים בשוק מכלכלים על פי ידע חלקי, הלמידה והתיקון בלתי אפשריים, והתיאום הכלכלי הנכסף לעולם אינו מגיע.

מדיניות ומוסדות מעודדי יזמות

ביזמות ותחרות מצביע קירזנר על ההשלכות הנורמטיביות של שתי הגישות הכלכליות – גישת המיינסטרים והגישה האוסטרית.

9. Friedrich A. Hayek, "Economics and Knowledge", *Individualism and Economic Order*, Chicago: University of Chicago Press, 1937.

גישת המיינסטרים, אשר מתמקדת במצב שיווי המשקל, רואה את המוסדות המועילים בשוק ככאלו המייצרים הקצאה אופטימלית של משאבים במצב שיווי משקל. שווקים מתפקדים טוב אם וכאשר הם מייצרים שיווי משקל, וזאת מכיוון ששיווי משקל הוא מצב אופטימלי.

בעיני האסכולה האוסטרית זוהי גישה שגויה, מכיוון ששווקים לעולם אינם מגיעים לשיווי המשקל המתואר בתורת המחירים הסטנדרטית, ולכן רעיון שיווי המשקל לא מועיל להפקת תובנות לגבי מוסדות בעולם האמיתי. ועוד, מכיוון שתנאי השוק משתנים באופן תמידי, הדבר ההופך מוסדות לטובים איננו יכולתם להקצות משאבים באופן מיטבי במצב שיווי משקל, אלא יכולתם "לייצר תיקונים ספונטניים בתבניות ההקצאה הנפוצות בזמנים של חוסר שיווי-משקל". למעשה, על פי הגישה האוסטרית, אותם טעויות וחוסרים במידע שלא באים לידי ביטוי בתיאוריית המיינסטרים הם הסיבה לקיומם של מוסדות שוק רבים בעולם האמיתי, ותיאוריית שיווי המשקל של המיינסטרים אינה מסייעת לנו בהבנת חשיבותם.

כלל המוסדות במשק, בין אם פרטיים ובין אם ממשלתיים, קובעים את כללי המשחק הממסגרים את תהליך השוק. לכן, כדי ליצור משק שתומך ביזמות, יש ליצור את המוסדות המתאימים. כדי ליצור מוסדות מתאימים, יש להבין את התהליך היזמי.

במאמרו מ-1920, 'חישוב כלכלי בקהילייה הסוציאליסטית', הדגים מיזס את הטענה כי בעיית התיאום במשק מודרני לא יכולה להיפתר ללא בעלות פרטית על מוצרי הון. רעיון זה מבוסס על רעיון 'שרשרת הערך' של קרל מנגה, כפי שנוסח בספרו עקרונות הכלכלה (1871). בניגוד לסברה המקובלת בדבר הכיווניות של 'שרשרת הערך' המתחילה בעלויות אמצעי הייצור ונגזרת הלאה עד למחיר מוצר הצריכה

הסופי, הכיוונית של שרשרת הערך של מנגר הפוכה. על פי מנגר, ערכו של מוצר צריכה נקבע סובייקטיבית על ידי הצרכנים. ערך סופי זה קובע את ערכן של התשומות הנדרשות לייצור המוצר, וכך אחורה עד לערכם, ומחירם, של המשאבים הגולמיים. לכן, מעורבות ממשלתית המפריעה לסחר חופשי במוצרים מכניסה הטיות לשרשרת הערך וכך למערכת המחירים.

כניסה חופשית של חברות חדשות ושל יזמים חדשים היא הכרחית כדי שכלכלת השוק תעבוד כהלכה. רגולציות מסוגים שונים עשויות להוות מכשול המקשה על יצירת צורות חדשות של עסקים. במקרים קיצוניים, רגולציה ממשלתית יכולה לחסום אבולוציה כלכלית לחלוטין, וליצור דשדוש ודעיכה.

עיוות המידע

האייק הדגיש את תפקידם של המחירים כמתווכי מידע במערכת מורכבת שבה המידע מפוזר, חלקי, אישי וסובייקטיבי. ככל שהמערכת גדולה ומורכבת יותר, כך קטנה יכולתו של מתכנן מרכזי להשיג ולפרש מידע, וכך גם גדלה חשיבותם של המחירים ככלי להעברת מידע ולקידום תיאום כלכלי. לכן, כלכלות מודרניות זקוקות לקניין פרטי ולמערכת מחירים מבוססת שוק.

ואכן, הממצאים מצביעים על מתאם חיובי בין פעילות יזמית לאינדקסים שונים המכמתים את קיומם של מוסדות פרו-שוק במדינות שונות, כמו למשל אינדקס החירות הכלכלית של מכון הריטג' ומדרד החירות הכלכלית בעולם של מכון פרייזר. מחקרים מצאו מתאם בין מדיניות ציבורית המעודדת יזמות

ובין סביבה של חירות כלכלית שבה מעורבות ממשלתית נמוכה, מיסוי נמוך, מערכות מיסוי ורגולציה פשוטות, שמירה על זכויות קניין ומערכת משפט חסרת פניות.¹⁰

כאמור, כל אותן מעורבויות ממשלתיות הפוגעות בשגשוג המשק פוגעות גם, ואולי במיוחד, בפעילות יזמית. המנגנון שדרכו פוגעות ההתערבויות הללו ביזמות הוא עיוות המידע. מיזם, האייק וקירזנר הראו שהפעילות היזמית, מתחילתה ועד סופה, נשענת על שימוש בידע – זיהוי פערי ידע, אומדן פערים אלו ותכנון הפעולות על סמך ידע זה. הם גם הראו את השפעתה החיובית של פעילות היזם על המשק. הגברת התיאום הכלכלי בין השחקנים, עקב הפצת ידע שלם ואמין יותר, תלויה במידת שלמות ואמינות ידע זה.

בהנחה שכל פעילות ממשלתית מעוותת במידה מסוימת את הפצת המידע של מערכת המחירים, ובהנחה שתמיד תהיה פעילות ממשלתית כלשהי, השאלה היא אם ניתן להפחית את השפעתו של העיוות. התשובה היא כי צעדים שהזכרנו קודם, כמו אכיפת חוזים, זכויות קניין ורגולציה מינימלית, מפחיתים את מידת העיוות שהפעילות הממשלתית לסוגיה השונים מכניסה למערכת המחירים. צעדים אלו מפחיתים גם חסמים אחרים הנכונים לכל פעילות עסקית.

כדאי לזכור שחוקי מעיוות המידע שקיים כתוצאה מקיומה של מעורבות ממשלתית, ישנו עיוות נוסף, עיוות מסדר שני, הנובע מיישומה של אותה מעורבות – אי ודאות לגבי פעולות הממשלה. מניפולציה של בנק מרכזי על שיעור הריבית של המטבע מעוותת את ערך המטבע ומהווה עיוות של מידע בשוק. כל זה גם כאשר

10. Steven F. Krefl and Russell S. Sobel, *Public Policy, Entrepreneurship, and Economic Growth*, West Virginia University Entrepreneurship Center Working Paper, 2003.

הבנק המרכזי מודיע שהשינוי יתבצע בתאריך מסוים ובאחוז מסוים. אבל כאשר הבנק המרכזי מודיע שההתערבות תתרחש בתאריך לא ידוע ובאחוז לא ידוע, או במקרה שהבנק המרכזי יבצע שינוי ללא כל התראה, תיווצר אי ודאות לגבי הצעד עצמו, שתיצור עיוות מסדר שני נוסף על העיוות העיקרי.

איך מעודדים יזמות?

צעדים לשיפור הרגולציה ולהגברת היציבות הרגולטורית, כמו גם יציבות בכל ענפי המדיניות האחרים, יפחיתו, אם כן, את מידת העיוות שפעילות המדינה מכניסה למערכת המחירים. ב-2015 השיקה הנציבות האירופית (הרשות המבצעת של האיחוד האירופי, אשר מחזיקה גם בחלק מסמכויות החקיקה של האיחוד) תוכנית בשם 'אג'נדת שיפור רגולציה' (Better Regulation Agenda). מטרת התוכנית הן: שיפור השקיפות של תהליכי קבלת החלטות, עידוד ושיתוף הציבור בכל שלבי הכנת המדיניות והחקיקה, מעבר למדיניות מבוססת-ראיות ותוצאות והפחתה למינימום של נטל רגולטורי על עסקים, על הציבור, ועל מנהלי מוסדות ציבוריים.¹¹ אג'נדת שיפור הרגולציה יועדה ליישום הן ברמת מוסדות האיחוד והן ברמת המדינות החברות בו. אחד מהנדבכים המרכזיים בתוכנית הוא הליכי בדיקה תקופתיים שנועדו לבדוק את הימצאותן של השלכות שלא נחזו מראש או השפעות משניות המתגלות אחרי יישום של רגולציה. תהליכי בדיקה אלו מעניקים למדינה גמישות ויכולת טובה יותר

¹¹ https://ec.europa.eu/commission/priorities/democratic-change/better-regulation_en

להתמודד עם מציאות משתנה, ומפחיתים את הסיכון שסטגנציה רגולטורית תפגע בחדשנות וקדמה טכנולוגית (גישה הקרויה 'ממשל ניסוי').

כפי שהדגיש האייק, תהליך הגילוי הנוצר מתחרות בשוק חייב להתרחש באופן מבוזר, באמצעות ניסוי וטעייה המבוססים על ידע ומידע מקומיים. לכן, תהליך הגילוי לא יכול להיות מתוכנן באופן מרכזי. (דבר אשר מעמיד, אגב, בספק גדול את כדאיותה של רשות החדשנות הישראלית). אך האם אפשר לעודד תהליך שכזה? האם המדינה יכולה ליישם מדיניות אשר לא רק שאינה מפריעה אלא מקדמת יזמות?

רעיון אחד שניתן להעלותו על הדעת הוא עידוד השקעות הון-סיכון. אחרי הכול, יזמים זקוקים להון. אך המחקר מצביע על העובדה שעידוד השקעה של קרנות הון-סיכון אינה בהכרח מעודדת יזמות.¹² זאת ועוד, הון נייד יותר מכוח עבודה, ולכן מימון יזורים גם ללא התערבות למקומות שבהם מיוצרים רעיונות יצירתיים ובעלי פוטנציאל להשאת רווח. לכן, לפחות בשלבים ראשוניים, חשוב יותר ליצור תנאים מתאימים ליזמות מאשר ליצור תנאים המתאימים לעידוד השקעת הון-סיכון. מימון בא בעקבות רעיונות, ולא להפך.

לדעתי, בהשראתם של הכלכלנים האוסטרים, הצעדים המועילים ביותר שבהם יכולה המדינה לנקוט קשורים בפיתוח כלים המנתחים ומנגישים ידע (לא רק ידע כלכלי), ובנקיטת צעדים להפחתת עלות השגתו.

הקמת מאגרים אינטרנטיים, המנגישים חיפוש של כללי החקיקה והרגולציה במדינה, הוא הצעד הראשון והמתבקש.

12. Steven F. Krefe and Russell S. Sobel, *Public Policy, Entrepreneurship, and Economic Growth*, West Virginia University Entrepreneurship Center Working Paper, 2003.

צעד זה יסייע גם למשרדי הממשלה עצמם, שכן מצב תיעוד הרגולציה בישראל ידוע לשמצה ככזה שאפילו במשרדי הממשלה מתקשים להתמצא בו. בעשור האחרון מדינת ישראל נקטה במספר צעדים להנגשת מידע לציבור, כמו הקמת 'אתר השירותים והמידע הממשלתי'. יש להמשיך במגמה זו.

מצבו של אתר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה גם הוא בכי רע, גם לאחר (ויש האומרים כי במיוחד לאחר) שדרוגו של האתר ב-2018. המדינה אוספת נתונים רבים על המשק ועל אזרחיה, לצרכיה שלה. אך אין סיבה שהציבור, אשר מממן את איסוף הנתונים וניתוחם, לא יוכל גם הוא ליהנות מהשימוש בידע שנצבר. גוף הסטטיסטיקה הרשמי של מדינת ישראל חייב להתעלות לרמתם של גופים דומים בעולם, למשל אתרי האינטרנט של ה-OECD, stats.oecd ו-data.oecd. ובכלל, כדאי שכל גופי המדינה – כגון הרשות השופטת, משרד החקלאות, ביטוח לאומי ועוד – יאספו, ינתחו וינגישו לציבור מידע סטטיסטי על פעילותם.

לסיכום, יזמות הינה גורם קריטי לשגשוג ולהתקדמות כלכלית. פעילות יזמית נשענת על זיהוי נכון של מידע במערכת ענק מורכבת שבה המידע מפוזר, חלקי, אישי וסובייקטיבי. לכן, פעילות יזמית רגישה מאוד לעיוותי מידע. רק מערכת מחירים המבוססת על קניין פרטי ושוק חופשי מסוגלת לתקשר אותו מידע לשחקנים בשוק, ולכן גילוי יזמי אינו יכול להיות מתוכנן באופן ריכוזי; אך אין זה אומר שלא ניתן להקל, ואף לעודד, את קיומו של המידע באמצעות מדיניות נכונה – ובלבד שתהיה נכונה.